

„Posztkoloniális értelmiségek tartom magam”

Beszélgetés Ewa Domanska lengyel történésszel*

Ewa Domanska lengyel történész, a Poznani Egyetem, valamint a Stanford Egyetem (USA) oktatója. Legfontosabb munkája: Encounters: Philosophy of History After Postmodernism (1998).

Kérem, beszéljen nekünk családi háttéréről, tanulmányairól és korábbi pályafutásáról.

Poznanban (Lengyelország) születtem, ott is tanultam, ahol jelenleg is élek és dolgozom. Lokálpatrióta vagyok, és sohasem akartam innen elmenni vagy tartósan máshol dolgozni. Ugyanakkor azt a Kaliforniát és a Stanford Egyetemet tekintem második otthonomnak, ahol 2002 óta a tavaszi szemeszterben mindig tanítok. Olyan értelmiségiként tekintek magamra, mint aki megpróbálja áthidalni azt a távolságot, ami a gondolkodásmód, a tudomány felfogása és az oktatási stratégiák tekintetében Nyugat és Kelet között fennáll. „Posztkoloniális értelmiségi”-nek tartom magam.

Ami a családomat illeti, egyetemi tanulmányaim során az egyik leghasznosabb házi feladatomat segédtudományokból, forrásismeretből kaptam. Másodéves egyetemistaként ugyanis el kellett készítenünk a családfánkat. Ennek összeállítása közben felfedeztem, hogy nagyon kevés forrással rendelkezem. Családi emlékezetünk a nagymama memóriájára korlátozódott, amely a 19. század végéig nyúlt vissza. Úgy fogalmaznék, hogy egy „tradicionális” lengyel családból származom: a hazafias katolicizmus és egyfajta mártírológiai múlt szellemében neveltek. Tanítványaimnak mindig azt mondtam, hogy a lengyel felkelők utolsó nemzedékéhez tartozom. (Vajon a Szolidaritás Mozgalom volt az utolsó felkelésünk?)

Szerencsének és kitüntetésnek érzem, hogy a historiográfia történetének és elméletének három nagy és híres tudósával dolgozhattam: Jerzy Topolskival, Frank Ankersmittel és Hayden White-tal. Történelmet a poznani Adam Mickiewicz Egyetem Történelmi Intézetében tanultam az 1980-as években. MA és PhD értekezéseim témavezetője Jerzy Topolski volt. Figyelemreméltó személyiség és tudós volt: nagyon nyitott, széleskörű interdiszciplináris olvasottsággal, roppant munkabírással rendelkezett (műveinek bibliográfiája kétezer tételt tartalmaz), szerény volt, és jó humorérzékkel, valamint szociális érzékenységgel bírt. Topolski azt javasolta, hogy doktori tanulmányaim egy részét Frank Ankersmit-nél végezzem Groningenben, Hollandiában. A történeti narratívák problémája érdekelt, ahogy azt a narrativista történetfilozófiában tárgyalják. Még egyetemistaként készítettem első interjúmat Hans Kellnerrel (groningeni látogatása alkalmával) és Hayden White-tal, akit Frank Ankersmit hívott meg vendégelőadónak. Így született meg interjúgyűjteményem.¹ PhD disszertációm angolul írtam, és a *Historiográfia a humán tudományok narratív és*

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.

¹ Domanska, Ewa: *Encounters: Philosophy of History After Postmodernism*. Charlottesville–London, 1998.; orosz nyelvű kiadása Marina Kukarcseva fordításában: Moszkva, 2010.

posztmodern fordulatának fényében címet viselte. Később Fulbright-ösztöndíjat kaptam, és posztdoktori tanulmányaimat Hayden White irányításával végeztem a Berkeley Egyetemen, Kaliforniában (1995–1996). Nagyon termékeny időszak volt ez, sokat tanultam az előadásokból, amelyeket Hayden White, valamint Victoria Bonell, Seymour Chatman, Donald Davidson, Martin Jay, Paul Rabinov és Jacques Revel (aki vendégprofesszor volt ott akkoriban) tartottak. De természetesen – ahogyan most látom a dolgot – a tudományról és az oktatási kérdésekről minden lényegeset Hayden White-től tanultam, aki a mesterem és később barátom lett.

Hogyan kezdődött egyetemi pályafutása? Mit tanított és mit tanít jelenleg? Mit kutatott és mit kutat? Milyen tapasztalatokat szerzett e két (különböző?) területen?

Kutatói érdeklődésem a történeti narratíva, a diskurzus, a szöveg és reprezentáció kérdéseire fókuszáló, úgynevezett narrativista történelemfilozófiától (ez különösen Hayden White és Frank Ankersmit eszméiben jutott kifejezésre) az anyagi kultúra, a dologiség, az új materializmus és a jelen irányába tolódott el (amit olyan tudósok képviselnek, mint Bruno Latour, Manuel DeLanda). Ez a változás az 1990-es évek végén következett be, amikor megismerkedtem Latournak az emberi és nem emberi közösségről szóló gondolataival, és érdeklődni kezdtem a poszthumanista idioma iránt, amelyet a korábbi, visszaszoruló értelmezési paradigma alternatívájának tekintettem. Ezt az eltolódást az antropológusokkal és a régészekkel való szoros együttműködésnek is köszönhetem, akik empirikus kutatásait (ásatás és terepmunka) bizonyos ponton érdekesebbnek találtam, mint a szövegek (források) olvasását. Ekkor már jobban érdekelt a múlt jelenvalósága, mint reprezentációja, illetve inkább az, hogy mi marad meg a történelemből, mintsem az, hogy mi vész el belőle. Így az utolsó évtizedben kutatói érdeklődésem a „dolgok tanulmányozása” (*thing studies*), a posztkoloniális tanulmányok (és az, hogy a posztkolonializmus perspektívájából gondoljuk el a szocializmus utáni állapotot és az ex-szocialista országok múltját), a halott test kutatása, a genocídiumkutatás, a nem intencionális *agency*, valamint az elméletalkotás (különösen a „megalapozott elmélet” (*grounded theory*)) problémái körül forog.

Poznanban a Történelmi Intézetben kezdettől tanítottam bevezetést a történettudomány történetébe és módszertanába, valamint úgynevezett speciális angol kurzusokat. Egyik érdeklődési területem a genocídium tanulmányok, így szemináriumot tartok a holokausz reprezentációjáról, amely fokozatosan összehasonlító holokausz tanulmányokká szélesedett, ahol olyan témákat tárgyalunk, mint a nukleáris holokausz, a szellemi és állati holokausz [egy-egy állatfajok kipusztulása – a szerk.]. Különösen élveztem a humán és társadalomtudományok metodológiájáról tartott kurzusokat, amelyeket a különböző intézetek (antropológia, régészet, történelem, zene, hebraisztika, arabisztika) nagy létszámú hallgatóságának tartottam. Ezek az előadások nagy kihívást jelentő és önképzést igénylő vállalkozások, ahol megkísérlem bemutatni a humántudományokat meghaladni kívánó „poszt-humántudományok” és/vagy „bio-humántudományok” (*posthumanities or/and biohumanities*) kialakulóban lévő paradigmájának jelenlegi megközelítéseit és témaköreit.

2002 óta a Stanfordon a jelenkori európai filozófia, valamint a társadalom és a humántudományok összehasonlító elméletének témaköreiből vezetek kurzusokat felsőbb éves mesterszakos hallgatóknak. A következő évben (2011 tavaszán) a következő címmel tartok kurzust: „Bio-humántudományok. Az európai filozófia és a humán- s társadalomtudományok”. Lenyűgöz engem a poszt- és bio-humántudományok iránti növekvő érdeklődés. Hogyan beszélhetünk nem-antropocentrikus humántudományokról (és nem-antropocentrikus történelemről)? A humán- és társadalomtudományokban zajló jelenlegi vita szempontjából szeretném megvizsgálni a humán- és társadalomtudományok természettudo-

mányokkal való kibékítésének nemrégiben megkezdett kísérleteit, amelyek úgynevezett „nagy perspektívájú kérdések” (*big picture questions*) (globális kapitalizmus, terrorizmus, migráció, ökológiai katasztrófák, biotechnológiai fejlődés), valamint a természet- és humán-, illetve társadalomtudományok között hídát építő koncepciók (emberi és nem-emberi *agency*, összeállítás, kialakulás, erő, habitus, empátia és mimikri kérdései) körül forognak. Nagyon óvatosan át kell gondolnunk a jelenbeli „paradigmatikus szakadék”-ot a domináns értelmezési kereteket illetően, a napjainkban lejátszódó váltás (a posztstrukturalista reprezentáció-elvűtől a poszthumán irányba) problémáit, valamint az úgynevezett „határozott alternatívák” (új empirizmus, új materializmus, relációs ontológia) iránti növekvő érdeklődést. Tehát „rendhagyó” esettanulmányokat (*disobedient case studies*) keresek, az archeológia (a dolgok hozzájárulása saját sorsuk alakulásához, *agency*), az antropológia (újratelemzési esetek, az emberi maradványok ontológiája), a történelem (a környezet története, „botanikai örökség”), az irodalom és film (*Szárnycsapat*, *Blade Runner*), valamint a művészet (bio-art) segítségével, amelyek a környezet, az állatvilág és a tárgyak interdiszciplináris megközelítésével foglalkoznak, azért, hogy megmutassam, milyen jellegű témák, kutatási kérdések, megközelítések, teóriák és koncepciók vezethetnek egyfajta integratív tudáshoz és a jövő pozitív szemléletéhez, és mi erősítheti ontológiai biztonságunkat, a társadalmi bizalmat, s növelheti általában véve az élet fenntartásának értékeit.

Ön a historiográfia speciális műfaját is műveli, a különböző történészekkel és filozófusokkal készített interjút. Talán legismertebb könyve is ebbe a kategóriába tartozik, amelyet több nyelvre is lefordítottak. Miért tartja fontosnak e műfajt?

Valóban, úgy vélem, hogy az interjú a tudományos munka egyik nagyon fontos műfaja, és örülök, hogy a történetírás elméletének és történetének olyan fontos és befolyásos folyóiratai, mint például a *Rethinking History* hajlandók publikálni ilyesféle szövegeket. Mindezekelőtt meg vagyok győződve arról, hogy (különösen fiatal tudósok számára) nagyon fontos a professzorokkal kialakított személyes kontaktus és beszélgetés. Talán mindannyian átéltük már az egy tanártól való elragadtatás és a belőle való kiábrándulás élményét. (Az ilyen élmények arra ösztönözhetnek, hogy egy tudós szövegeiből többet olvassunk, míg mások oda vezethetnek, hogy feladjuk az érdeklődést szakterülete iránt.) Másodsorban, az interjú „felszabadultabb” kifejezőmódra ad lehetőséget – a tudósnak nem kell különlegesnek lennie, nem kell feltétlenül valamiféle logikus argumentációt követnie, és sokkal több személyes megfigyelést engedhet meg magának, ami sokat elárulhat gondolkodásmódjáról. Harmadrészt, az interjú gyakran elárulja, hogy a tudós abban a bizonyos időpontban éppen min dolgozik, mit talál érdekesnek és kihívást jelentőnek. Természetesen az interjú kiadási munkálatai meglehetősen időigényesek és bonyolultak: el kell készíteni az interjút, át kell írni, egyeztetni kell az interjúalannal a javításokat stb. Valójában az első interjúmat nem szándékosan készítettem: angol tudásom még meglehetősen gyenge volt, amikor megkerestem Hayden White-ot, hogy egyszerűen vegyük fel a beszélgetésünket. Ezt később mint interjút publikáltuk az „*Encounters*” című kötetemben, egyéb interjúkkal együtt, amelyek elkészítése, kiadása és megjelentetése öt évbe telt. De megérte. Ezeket az interjúkat antropológiai gyakorlatnak tekintem, terepmunkának (vagy egyfajta *oral history*-nek?). Mit próbáltam kideríteni? Nagyon alapvető dolgokat: Miért és hogyan kezdett érdeklődni a történész a múlt iránt? Kik voltak a mesterei? Mit gondoltak a historiográfia történetének és elméletének aktuális helyzetéről? Milyen könyveket és szerzőket olvasnak stb.? Mindezekon kívül a kilencvenes évek elején mentort is kerestem, valakit, aki megerősít gondolkozási szabadságomban, és segít saját megközelítem továbbfejlesztésében.

Egy másik kedvelt területének az „ellentörténelem” tűnik, (tanulmánya, amelyet ez alkalommal magyarul közlünk, ezt a kérdést érinti). Mit ért az „ellentörténelem” fogalmán, és miért fontos ez Önnek? Milyen erkölcsi implikációi vannak e fogalomnak az Ön számára?

Az „ellentörténelem” fogalmát Michel Foucault használta egy fontos szövegében.² Előadásában Foucault a történetírásnak két fajtáját különbözteti meg: a római történelmet és a bibliai történelmet. A római történelem a szuverén hatalom diskurzusa, amely igazolta, legitimizálta és megerősítette ezt a hatalmat. A másik oldalon a bibliai történet, amely ellen-történelemként is ismert, a megszakítottság (diszkontinuitás) története, azoké, akiket a múltnak az uralkodó hatalom által támogatott verziója hallgatásra ítélt. Az ellentörténelemnek nem az a célja, hogy erősítse a fennálló hatalmat, hanem az, hogy bírálja azt. Így az ellentörténet kritikus történetírás, az elnyomottak története – lázadó diskurzus, amely arra törekszik, hogy felélessze az elnyomottak elfojtott vagy rejtett emlékezetét, nem pedig arra, hogy nagy hősök tetteinek állítson emlékművet. Az úgynevezett új humántudományok (posztkolonális, etnikai, társadalmi nem tanulmányok, a társadalmon kívüliek, a homoszexuálisok és a leszbikusok, a fogyatékkal élők történetei) keretében készült történetírás az ellentörténelemnek különböző módjait kínálja azáltal, hogy a hagyományos történetírói eljárások „ellenzéki kritikáját” nyújtja.

Az „elnyomottak ismeretelméleti privilégiumaként” ismert módszertani előírásoknak van egy érdekes etikai vonatkozása, amely az ellentörténet-írás alapját képezi. E posztulátum Marx és Lukács György történelmi materializmusáig nyúlik vissza, és olyan feminista alapállású teoretikusok fejlesztették tovább, mint például Sandra Harding. Azonban a dolgok bonyolultabbá válnak, amikor az ellentörténelem Történelemmé válik, azaz amikor a korábban zaklatott és elhallgattatott áldozatok megfelelő hatalmat szereznek ahhoz, hogy maguk is elnyomók legyenek. Eltolódást figyelhetünk meg az áldozatok modelljében, melynek során a passzív, gyenge szubjektumból alkotó, közvetítő, ellenálló szubjektum válik, aki tudatában van jogainak (mint például Gloria Anzaldúa esetében). Az új humántudományok jegyében született írások vizsgálata tanúsítja, hogy ezt a változást nagyban befolyásolják azok a kutatások, amelyek legitimálják és támogatják a különböző kisebbségi mozgalmak dekolonizációs folyamatait, és a jogaikért folytatott küzdelmek alapjául szolgálnak. Eszerint az ellentörténet-írást egy politikailag elkötelezett elmélet ideológiájaként értelmezhetjük, melynek célja az, hogy az elnyomott kisebbségekben ellenálló tudatot alakítson ki. (Ez Lenin egyik kijelentésére emlékeztet, miszerint „forradalmi elmélet nélkül nem létezhet forradalmi mozgalom”). Az efféle eltolódás természetesen alátámasztja Foucault-nak a hatalom spirális természetéről vallott felfogását. Mint történetelmélettel foglalkozó (és egy totalitárius rendszerben nevelkedett) tudóst nagyon érdekel az a felfogás, mely a teóriát a politikai harc eszközeként, a történetelmélettel foglalkozót pedig „politikai aktivista”-ként értelmezi. (Lásd: Chela Sandoval: *Methodology of the Oppressed*. London, 2000.) Érzelmileg az áldozatok oldalán állok, de problémáim vannak bármely politikai szándékokból kreált teória és módszer instrumentális kezelésével kapcsolatban. Realista és kritikus gondolkodóként el kell fogadnom, hogy nincs ártalmatlan ismeretelmélet, és nem létezik teória totalizáló impulzusok nélkül, erkölcsileg érzékeny tudósként azonban szükségem van a stratégiai objektivitás eszméjére. Úgy tűnik, még kísért engem a tények és értékek közötti kétértelmű viszony régi problémája.

² Foucault, Michel: *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. Transl. David Macey. New York, 2003. XXX.

Miután az ellentörténet-írás Történelemmé vált, kérdezem: mi a kritikai történetírás most, amikor az, amit korábban kritikainak véltünk, historizált lett, kanonizált és konvencionalizált? Kik azok a „mások” a jelenlegi történeti diskurzus számára, miután a standard „mások”, mint a bennszülöttek, őslakosok, nők, homoszexuálisok, fogyatékkal élők egyenjogúvá és elfogadottá váltak? Ezért kezdtem el érdeklődni a „nem antropocentrikus” történelem iránt. Úgy tűnik, a jelenkori ellentörténet-írás a nem-emberi területén található (állatok, növények, dolgok), ezek a mi jelenlegi „másaink”. Jobb modellek lelhetők fel az elnyomottak történetéről, a régi és új másokról való gondolkodás számára, ahogy azt Rosi Braidotti, Bill Brown, Donna Haraway, Bruno Latour vagy Carry Wolfe felveti. Itt a poszt-humán tudományok kialakuló paradigmájáról beszélünk.

A Latour eszméi által befolyásolt tudósok számára az ellentörténet-írás (az ellenarcheológiaiával együtt, amely elutasítja a tárgyak leegyszerűsített megközelítését, amely funkciójuk és hasznosságuk szerint kezelte őket, s a tárgyakat immár a közösség megteremtésének aktív résztvevőiként tekinti) a lázadó és újra birtokba vevő diskurzusok (*insurrectional and repossession discourses*) részévé válik. Ebben a dolgokat olyan „másoknak” tekintik, amelyek helyet követelnek maguknak a diskurzusban. A tárgyra már nem mint alárendelt „másik”-ra tekintenek: a ’dolog’ (*thing*) szónak az előtérbe kerülése a ’tárgy’ (*object*) helyett bizonyítja ezt a változást. Mégis azt mondanám, hogy ez az elmozdulás bizonyos értelemben félrevezető. Nem alakít ki egy nem-antropocentrikus megközelítést, hanem csak tudatosítja az abban rejlő problémákat; beilleszthető az úgynevezett „felvilágosult antropocentrizmus” kereteibe. Ironikus módon a „másként” felfogott dolog az egyéb „másságok” sorsában osztozik, amelyek nem jutnak szóhoz, mint a nők, bennszülöttek, fogyatékkal élők, állatok és halottak. Így a dolgokat hasonlóképpen tárgyalják, mint az embereket: birodalmaik vannak, kapcsolatokat építenek ki, megvan a saját életük, megerősítik vagy megalázzák őket. Az a kérdés vetődik fel, hogy vajon a dolgoknak ez a látszólagos védelme (lásd Bjørnar Olsen: *In defense of things* című munkáját) nem csupán annak az eszköze-e, hogy semlegesítsük és megszelídítsük fenyegető „másságukat”, vagy nem a dolgok domesztikáció útján történő megfegyverezésének perverz módjáról van-e szó. Lehetséges, hogy a dolgok (és általában a nem-emberi) védelmének diskurzusa végső soron az ember védelmének diskurzusa.

Ön számos posztmodern szerző és teoretikus szövegét fordította le és adta ki lengyelül. Hogyan fogadták ezt Lengyelországban, és miért tartja fontosnak ezt a tevékenységet? Egyáltalán mi a lengyel történészek/tudósok viszonyulása a posztmodern elméletekhez?

Az 1980-as évek végén a White (és Richard Rorty) által képviselt konstruktivista teóriát csak kevés tudós ismerte Lengyelországban. Ők a valósághoz való aktív (és pragmatista) megközelítést képviselték, amely nagyon fontos volt az akkori politikai változások szempontjából. Megtanított bennünket arra, hogyan gondolkodjunk másként, és hogy álljunk ellen. Hayden White és Frank Ankersmit több szövegét lefordítottam lengyelre (nemrégiben pedig Dipesh Chakrabarty egy munkáját, akit napjaink egyik leginveciózusabb történészeinek tartok). Kiadtam magam (illetve másokkal) White két kötetét (2000-ben és 2009-ben jelentek meg), egyet pedig Ankersmittől (2004-ben). Mindez nagyon fontos vállalkozás volt a lengyel történetelmélet világában, és gazdagította a történelem és irodalom (valamint a tény és fikció) viszonyáról, a narratív történetírás státuszáról és értékéről, arról, ahogy a történész a múltról történeteket kompilál, a történelmi reprezentációról és a történészi tapasztalatról folytatott vitákat. Ezek a könyvek teljesen új teret nyitottak a korábban csak szakirodalomból ismert gondolatok előtt. (Itt ismét Jerzy Topolskit kell említenem, aki a hetvenes és nyolcvanas években sikeresen vert hidat az angolszász történetelmélet és a ke-

let-európai tudományosság között.) Örülök, hogy White és Ankersmit olyan széleskörű interdiszciplináris érdeklődést váltott ki Lengyelországban, és műveiket a régészeti, antropológiai, művészettörténeti, irodalomtörténeti, vizuális tanulmányokkal foglalkozó tanszékek kurzusainak tananyagai között is ott találhatjuk.

Ami pedig a lengyel történészeknek a posztmodern elméletekhez való viszonyát illeti, azt mondanám, hogy az olyan trendek, mint a posztstrukturalizmus, dekonstrukció, textualizmus és narrativizmus intenzív vitát váltottak ki a lengyel társadalom- és humántudományokban, különösen az 1990-es években; ezek azonban néhány évvel ezelőtt véget értek. Maguk a történészek (még ma is) nagyon gyanakvók a konstruált tényekkel, a történelmi szövegeket irodalmi alkotásokként (*literary artifact*) kezelő nézetekkel vagy a konszenzuális igazságokkal kapcsolatos eszmékkel szemben. Másrészt megfigyelhető a posztmodern elméletekhez való egyfajta kritikus, szelektív adaptáció is a történelmi tanszékek programjaiban és tanmeneteiben. Például vannak kurzusaink a történelmi narrativitás logikájáról és retorikájáról, a társadalmi nem (*gender*) problémájáról, az *oral history*ről és a posztkolonális elméletről (amely Lengyelországban jelenleg nagyon népszerű). Egy mondatban, a posztmodernet az uralkodó diskurzus asszimilálta és feldolgozta, semlegesítette. Még vitákat kelt, de nem harcokat, mint a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején, amikor a posztmodern megközelítéseket a politikai változások szellőjével társították, és ellentétbe állították a marxizmussal, amely a halódó rendszert szimbolizálta.

Nagyon komolyan veszem a lengyel nyelvre való fordítást és kiadást. Főként a hallgatóknak készítem ezeket, akiknek nemcsak a történetelmélet klasszikusait, hanem jelenlegi „eretnekeit” is ismerniük kell. Ezenkívül mint a történelem teoretikusa, néha bűnösnek érzem magam, hogy nem foglalkozom a forráskiadás kemény munkájával; mint ahogy például medievista kollégáim teszik. Így a fordítási munkát a forráskiadás pótlásának is tekintem. Tanulságos számomra, és olyan tulajdonságokat erősít, amelyekre a történésznek tudományos munkájában szüksége van, mint például a gondosság, körültekintés, türelem, következetesség és a források tisztelete. Szeretek hibákat felfedezni az eredeti szövegekben (ami ritkán fordul elő); vagy olyan részletekben, mint például hiányzó vagy téves hivatkozások, nem megfelelő információ a bibliográfiai jegyzetekben egy folyóirat kötet- vagy kiadási számát illetően, rossz oldalszám stb. Ez a szellemi „igazságszolgáltatás” egy módja. Szeretem „felboncolni” a szövegeket – ami mély és közeli olvasást jelent; rétegenként kibontani a szöveget, ami szükséges a gondos fordításhoz.

Jelenleg a Stanford Egyetemen tanít és dolgozik. Milyen tapasztalatokat szerzett ott? Egyszer említette, hogy a kelet-európai történészek kevésbé ismertek Nyugat-Európában (és az Egyesült Államokban). Mi ennek az oka?

A stanfordi tanítás nagyon inspiráló, és önképzésre ösztönöz. A PhD hallgatók bámulatosan képzettek, kreatívak, komolyak, kritikusak és nagy követelményeket támasztanak. Minden évben más-más kurzust tartok, amelynek témája illeszkedik aktuális kutatási projektemhez, segít annak kidolgozásában. Elég gyakran kérdezik tőlem, hogy a stanfordi egyetemisták különböznek-e a kelet/közép-európaiaktól. Azt mondanám, hogy általában véve a stanfordi egyetemisták sokkal komolyabban tanulnak, nagyobb követelményeket támasztanak az előadóval szemben, profibbak és kritikusabbak, míg a kelet-európaiak lazábbak. Úgy vélem – ez persze általánosítás –, hogy az amerikai egyetemisták aktívabbak; igazán tanulni akarnak, míg az európaiak passzívabbak; ők elvárják, hogy tanítsák őket. Amikor szóban vizsgáznak nálam a Stanfordon, ez általában két személy nagyon ösztönző dialógusa, olyan személyeké, akik rendelkeznek bizonyos tudással a tárgyról, és érdeklődéssel cserélnek véleményt és eszméket. Poznanban a hallgatók beszámolnak arról, hogy

mit olvastak, és meg vannak lepődve, ha rákérdezek arra, mit gondolnak egy bizonyos témakörrel. Így nem pusztán tudást kell közvetítenünk számukra, hanem először meg kell tanítanunk őket, hogyan formálják meg saját gondolataikat, és bátorítanunk kell őket arra, hogy ezeket kifejezzék. Véleményük esetleges kritikájára is fel kell őket készítenünk. Ha kritika éri véleményüket, hát aztán? Az egyetemeknek értelmiségieket kell nevelniük, kritikus gondolkodókat, nem pedig passzív állampolgárokat. Ezen a ponton teljesen egyetértek Hayden White-tal, aki mindig azt mondja, hogy a tanításnak fel kell szabadítania a hallgatókat és meg kell erősítenie az autonómiájukat, nem pedig valakinek a visszhangjává kell tennie őket.

A Stanford természetesen világhírű egyetem – miközben például Poznan nem az. Azt szoktam mondani, hogy nem vagyok képes a pozni egyetemet Stanfordinál változtatni, de képes vagyok a hallgatókat úgy oktatni, hogy potenciális stanfordi, harvardi, cambridge-i hallgatók legyenek. Tehát megkísérlem ráébreszteni őket arra, hogy milyen hiányosságaik vannak szakmai hozzáállás, komolyság, kritikai gondolkodás, a professzor és a hallgató közötti partneri kapcsolat, a kölcsönös bizalom és tisztelet terén. Mint egyetemi oktatónak ez a célom – előkészíteni a hallgatókat a nemzetközi tudományos pályára (ha van ilyen kívánságuk). Nemcsak magasan képzetteknek kell lenniük, hanem a lengyel/közép-európai kultúra és tudomány jó követőinek is. Tehát a *'Bildung'*, a kultúra és erkölcs nagyon fontos.

A Stanfordin olyan kelet- és közép-európai tudósoktól ajánlok olvasmányokat, akik angolul hozzáférhetők. Emlékeztetném Önt, hogy elméleti kérdésekről tartok kurzusokat, így nem említhetem híres írók és költők neveit (sőt történészekét sem – de nem tudom megállni, hogy ne utaljak Krzysztof Pomianra, akit nagyon csodálok). Valóban több olyan, különböző generációkból származó gondolkodó van, akik munkássága fontos a jelenlegi diskurzusok szempontjából, és akik részt is vesznek ezekben a diskurzusokban, mint például Zygmunt Bauman, Julia Kristeva, Leszek Kolakowski, Renata Salecl, Tzvetan Todorov, Maria Todorova, Slavoj Žižek vagy Rév István. Más területekről bizonyára még többen említhetők.

Miért nem ismertek a kelet-európai tudósok Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban? Úgy gondolom, azért, mert nem tanítottak meg bennünket arra, hogyan alakítsuk ki és műveljük az elméletet, a mi kutatásainkat gyakran esettanulmányok forrásának tekintik, amelyekhez a nyugat-európai és amerikai tudományosság szállítja az elméletet. Ezen változtatni kell. Dekolonizálni kell magunkat, és nem kell úgy kezelniünk például a francia teóriát, mint olyan szerszámosládát, amelyet fenntartás nélkül alkalmaznunk kell kutatásainkban. „Felejtük el Foucault-t”! (El tudjuk?) Meg kell próbálnunk kialakítani saját elméleteinket, még ha ez a nyugati tudás megkérdőjelezése is lehet. Segítene, ha posztkoloniális módon gondolkodnánk tudományunkról, és kialakítanánk a mi saját szubaltern-tanulmányainkat. Másrészt: az itteni tudósok munkáinak nagyon magas színvonalú angol nyelvű fordításaira van szükség, olyan szakmai folyóiratokban, mint az *American Historical Review*, *History Workshop*, *Gender and History*, *History and Theory* és így tovább. A tudásunknak bele kell kerülni az információáramba és idézettséget kell szereznie. Nekünk, kelet- és közép-európai tudósoknak, nemzetközi vitákban kell részt vennünk, láthatónak kell lenniünk és szerepet vállalnunk globális szinten a tudományos produkcióban.

Meg tudna nevezni négy könyvet az elmúlt két-három évből, amelyek a legközelebb állnak a történelemről alkotott koncepciójához? Miért éppen ezeket választja?

Ez nehéz kérdés, mert nem tudom bizonyosan, mit ért olyan könyveken, amelyek a történelemről alkotott koncepciómhoz közel állnak. Úgy gondolom, hogy az *Annales* különböző generációi nagy történelmi munkákat produkáltak. Különösen a harmadik generációt csodá-

lom és Emmanuel Le Roy Ladurie, Philippe Ariès, Jacques LeGoff könyveit. A „Montailou”, a „Martin Guerre visszatérése” Natalie Zemon Davistól vagy „A sajt és a kukacok” Carlo Ginzburgtól egyértelműen még mindig a kedvenceim. Mégpedig azért, mert betekintést nyújtanak a múlt mindennapjaiba, fejlesztik a történeti képzeletet, és erkölcsi, egzisztenciális reflexióra adnak lehetőséget az emberi létről, a jó és a rossz problémájáról. Az én ideálom olyan könyv lenne, amely kombinálja a nagy regényírók finom stílusát a kifinomult történeti szakszerűséggel (a források ismerete és érdekes elemzésük) és a teoretikus elmélyültséggel. Úgy gondolom, egyre több könyv közelíti meg ezt az ideált, amelyet azonban nem feltétlenül történészek írnak a múltról. Félek, hogy a történelem az egyéb humán- és társadalomtudományok segédtudományának szintjére redukálódik, mivel azok sokkal sikeresebbek azon eseményeknek és jelenségeknek az interpretációjában, amelyeket hagyományosan a történetíráshoz tartozónak tekintettek.

Így tehát jó néhány tudós nevét felsorolhatnám, akik nem feltétlenül történészek, de a múltról biopolitikai megközelítésben, az emberi és nem-emberi viszonyát vizsgálva (és a nem-emberit az emberben), a posztkoloniális, illetve genocídium tanulmányok keretében írták meg műveiket. Úgy gondolom, egyfajta „etikai ösztön”-t tartanak szem előtt, amelynek nagy jelentősége van az emberi lét jövője szempontjából, melynek meg kell őriznie emberközponitú jellegét. Így nagy érdeklődéssel olvasom Giorgio Agamben könyveit (különösen csodálom *The Remnants of Auschwitz* és *Homo sacer* című munkáit). Dipesh Chakrabarty *Provincializing Europe* című könyve fontos üzenetet tartalmaz az európai történészek számára, de ösztönzőnek tartom Franz Fanon, Albert Memmi (*The Colonizer and the Colonized*) posztkoloniális munkáit, valamint Edward Said *Orientalizmus* című könyvét. Charles Patterson *Eternal Treblinka* című műve, amely összehasonlítja az emberi és állati holokausztot, nagyon fontos könyv volt a számomra az intézményesített kegyetlenség természetéről. Kedvelem a „kiterjesztett humanitás” (*extended humanity*) eszméjét és a civilizáció előtti történelem koncepcióját, ahogy azt nemrégiben Daniel Lord Smail mutatta be *The Deep History and the Brain* című könyvében. Úgy gondolom, a történelem mint a múlt megközelítésének speciális módja mindig is prezentista volt (a jelen szükségleteinek szemszögéből írták), most azonban jövőre irányulónak kell lennie, és nemcsak a múlt „tapasztalatának terével”, hanem az „elváráshorizonttal” is foglalkoznia kell (Reinhard Koselleck fogalmát használva). Merjem mondani, hogy meg kell teremtenie ezen elvárások imaginárius modelljét?

Mik a terveit a következő évekre?

Ígéretet tettem magamnak, hogy többé nem fordítok szövegeket, és nem adok ki könyveket, ami nagyon időigényes feladat, és általában nem is értékeli sokra. Egyidejűleg három könyvön dolgozom: Poszthumán tudományok. Bevezetés a humán- és társadalomtudományok összehasonlító elméletébe; Necro-k: Bevezetés a halott test ontológiájába; Nyomkutatás (*Traseology*). Szeretnék továbbra is a Stanfordon oktatni, ahol szabadnak érzem magam, barátságos és inspiráló közeget találok gondolataim kifejezésére és megvitatására. És még mit? Szeretnék többet kutatni Afrikáról és a rabszolgaság problémájáról. Valójában a munkám a hobbim.

Köszönöm a beszélgetést.

Debrecen, 2010. május–június

A beszélgetést készítette: ERŐS VILMOS

IRODALOM

- Agamben, G.: *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Trans. Daniel Heller-Roazen. Stanford, Stanford University Press, 1998.
- Agamben, G.: *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*. Trans. Daniel Heller-Roazen. New York, Zone Books, 1999.
- Ankersmit, F.: *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*. Ed. E. Domańska. Kraków, Universitas, 2004.
- Anzaldúa, G.: *Borderlands/La Frontera. The New Mestiza*. San Francisco, Aunt Lute Books, 1999.
- Braidotti, R.: *Transpositions. On Nomadic Ethics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Brown, B.: *Things*. Chicago–London, University of Chicago Press, 2004.
- Chakrabarty, D.: *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2000.
- Davis, Natalia, Zemon: *The Return of Martin Guerre*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983.
- Domanska, E.: *Encounters: Philosophy of History After Postmodernism*. Charlottesville–London, University of Virginia Press, 1998. (Chinese edition, trans. Peng Gang. Beijing, Peking University Press, 2007.; Russian edition, trans. Marina Kukartseva. Moscow, KANON+, 2010).
- Fanon, F.: *The Wretched on the Earth*. Transl. C. Farrington. New York, Grove Press, 1963.
- Foucault, M.: Seminar, 28 January 1976. In: M. Foucault, *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. Transl. David Macey. New York, Picador, 2003.
- Ginzburg, C.: *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Transl. J. and A. Tedeschi. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1980.
- Haraway, D.: *The Companion Species Manifesto. Dogs, People and Significant Otherness*. Chicago, Prickly Paradigm Press, 2003.
- Haraway, D.: *When Species Meet*. Minneapolis–London, University of Minnesota Press, 2008.
- Harding, S.: *Is Science Multicultural? Postcolonialism, Feminism, and Epistemologies*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 1998.
- Hooks, B.: Choosing the Margin as a Space of Radical Openness. In *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. Ed. S. Harding. New York – London, Routledge, 2004. 153–159.
- Koselleck, R.: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Transl. K. Tribe. Cambridge, Mass., MIT Press, 1985.
- Le Roy Ladurie, E.: *Montaillou. Cathars and Catholics in a French village, 1294–1324*. Transl. B. Bray. London, Scolar, 1978.
- Latour, B.: *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, Mass. – London, Harvard University Press, 1999.
- Latour, B.: *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy*. Trans. by Catherine Porter. Cambridge, Mass., – London, Harvard University Press, 2004.
- Latour, B.: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Memmi, A.: *The Colonizer and the Colonized*. Boston, Beacon Press, 1967.
- Olsen, B.: *In Defense of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Walnut Creek, Altamira Press, 2010.
- Patterson, Ch.: *Eternal Treblinka. Our Treatment of Animals and the Holocaust*. New York, Lantern Books, 2002.
- Said, E.: *Orientalism*. New York, Pantheon Books, 1978.
- Sandoval, Ch.: *The Methodology of the Oppressed*. London–Minneapolis, University of Minnesota Press, 2000.
- Smail, D. L.: *On Deep History and the Brain*. Berkeley, University of California Press, 2008.
- White, H.: *Poetyka pisarstwa historycznego*. Ed. E. Domańska, M. Wilczyński. Kraków, Universitas, 2000.
- White, H.: *Proza historyczna*. Ed. E. Domańska. Kraków, Universitas, 2009.
- Wolfe, C.: *What is Posthumanism?* Minneapolis–London, University of Minnesota Press, 2010.